

Het standpunt van de sociale professional is: kindermishandeling is niet goed, sociaal isolement is onwenselijk. Op grond van dit morele oordeel komt de sociale professional in actie.

Beroepsethiek is een onderdeel van de ethiek, en ethiek is een vakgebied binnen de filosofie. Filosofie is letterlijk en van oudsher streven naar wijsheid, en dat doet zij door middel van reflectie in de vorm van zelfstandig nadenken en gezamenlijk discussiëren over fundamentele vragen. Ethiek kan worden omschreven als filosofie van de moraal, het gaat dus om filosofische reflectie op fundamentele levensvragen vanuit het perspectief wat in moreel opzicht goed is en wat verkeerd. Beroepsethiek richt zich op moraal en morele kwesties in samenhang met beroepen. Om de breedte en diversiteit van beroepsethiek in kaart te brengen, kunnen drie vormen van beroepsethiek worden onderscheiden: smalle, brede en fundamentele beroepsethiek (vgl. De Jonge 1995, 2011). Deze drie vormen van beroepsethiek sluiten elkaar niet uit; ze vullen elkaar aan en hangen ook nauw met elkaar samen.

Smalle beroepsethiek: beroepsproblemen

Smalle beroepsethiek richt zich op specifieke praktijksituaties die in moreel opzicht problematisch zijn. Onduidelijk is dan wat in moreel opzicht goed is en wat verkeerd, zodat de beroepsbeoefenaar overvallen wordt door handelingsverlegenheid. Zulke moreel problematische praktijksituaties kunnen worden onderscheiden in spanningsvelden en dilemma's. Een moreel spanningsveld is een kwestie van meer of minder. Wanneer een sociale professional bijvoorbeeld niet weet of het wel goed is om in een specifieke situatie druk uit te oefenen op zijn cliënt, dan gaat het strikt genomen om de mate waarin dat gebeurt. Druk is in sociale verhoudingen immers nooit helemaal afwezig

en ook nooit volledig aanwezig. Zelfs een vrijblijvend advies, een associatieve suggestie, een losse opmerking is al een vorm van (lichte) sociale druk. Een moreel dilemma is daarentegen een kwestie van wel of niet. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het gedwongen uit huis plaatsen van een kind: dat doe je wel of niet, en niet een beetje. Vervolgens kan de uithuisplaatsing en ook de niet-uithuisplaatsing op veel verschillende manieren plaatshebben en daarmee een spanningsveld opleveren, maar de beslissing als zodanig is een dilemma, een keuze tussen doen of niet doen.

Er zijn veel instrumenten voor sociale professionals ontwikkeld die behulpzaam kunnen zijn bij het vormen van een oordeel en het nemen van een beslissing in moreel beladen praktijksituaties. In hoofdzaak gaat het om drie typen van instrumenten: stappenplannen die het nadenken, gespreksmodellen die het discussiëren, en protocollen die het handelen kunnen structureren. Terwijl stappenplannen en gespreksmodellen een algemeen karakter en een meer filosofische achtergrond bezitten, zijn protocollen meestal toegespitst op specifieke problematiek en gebaseerd op een mix van inhoudelijke (professionele of wetenschappelijke) expertise en formele (bureaucratische of juridische) procedures. Protocollen kunnen een juridische status hebben; ze worden dan door de wetgever dwingend als kader voor zorgvuldig handelen opgelegd aan professionals. Belangrijk is hierbij te benadrukken dat al zulke instrumenten hulpmiddelen zijn, en dus geen wondermiddelen. Succes is niet gegarandeerd. Kenmerkend voor morele vraagstukken is nu juist dat een ideale oplossing niet voorhanden is; anders zouden het geen morele problemen zijn. Een moreel dilemma is kiezen

Beroepsethiek in soorten en maten

Dat beroepsethiek een belangrijke pijler van sociale professies is, zal niemand willen betwifelen, maar wat betekent dat eigenlijk?

Ed de Jonge

tussen twee kwaden; dus welke keuze je ook maakt, er blijft altijd iets wringen en knagen, schuren en schrijnen.

Smalle beroepsethiek, zo zal duidelijk zijn, is onmisbaar voor het professioneel functioneren van sociale professionals in moreel geladen praktijksituaties. Morele instrumenten kunnen inhoudelijk en procesmatig houvast bieden om tot een verantwoord en verantwoordbaar besluit te komen. Een valkuil van al te veel nadruk op dit aspect is wel dat beroepsethiek wordt versmald tot een soort eerste hulp bij morele ongelukken. Moraal en ethiek lijken dan enkel een rol te spelen in de beroepspraktijk wanneer er morele problemen opduiken (De Jonge 1995). Sociale professionals kunnen zo een blinde vlek ontwikkelen voor het morele karakter van al hun professionele activiteiten. Hier besteedt brede beroepsethiek aandacht aan.

Brede beroepsethiek: beroepsuitoefening

Brede beroepsethiek beperkt zich niet tot specifieke problematische praktijksituaties, maar richt zich op de beroepsuitoefening als geheel. De basis hiervoor is het besef dat alle aspecten van de beroepsuitoefening moreel geladen zijn, en dus niet alleen de praktijksituaties die morele spanningsvelden of dilemma's opleveren (De Jonge 1995). Dit kan worden verhelderd op grond van de basisprincipes van het methodisch handelen (vgl. Van Strien 1986). De beroepsuitoefening van sociale professionals begint doorgaans met de constatering van een probleem, bijvoorbeeld sociaal isolement of kindermishandeling. Het benoemen van een praktijksituatie als een probleem is enkel mogelijk op basis van een moreel oordeel. Het expliciete of

impliciete standpunt van de sociale professional is: kindermishandeling is niet goed, sociaal isolement is onwenselijk. Op grond van dit morele oordeel komt de sociale professional in actie, gericht op het verbeteren van de situatie. Dit handelen is gebaseerd op een plan van aanpak, en in dit plan staat de doelstelling centraal. Deze doelstelling is bij wijze van spreken het morele spiegelbeeld van de problematiek: de problematiek schetst wat minder goed is en de doelstelling beschrijft wat beter zou zijn. Bij het formuleren van de doelstelling moet de sociale professional een afweging maken tussen wat wenselijk en wat haalbaar is, en dat kan een moreel spanningsveld of dilemma opleveren. Het methodisch handelen van sociale professionals is dus doortrokken van morele aspecten. Ook bij het verwerkelijken van de doelstelling kunnen spanningsvelden en dilemma's optreden. In het algemeen gaat het hierbij om een afweging welke middelen gerechtvaardigd zijn om het gewenste doel te bereiken. Mogen onwillige cliënten onder druk worden gezet? Mogen bureaucratische instanties worden gepasseerd? Mogen stroperige procedures worden omzeild? Hiermee zijn we terug bij de smalle ethiek. Maar nu wel vanuit een breed perspectief op de morele lading van het beroep.

Het niveau van de brede beroepsethiek vinden we vooral terug in beroepscodes. Beroepscodes geven een overzicht van de morele uitgangspunten die aan het beroepsmatig handelen van professionals ten grondslag liggen. Zo heeft Phorza, de beroepsvereniging voor sociaalagogische professionals, in 2009 de Beroepscode voor sociaalagogische werkers laten verschijnen. Tijdens een congres over beroepsethiek merkte een aanwezige sociale professional ongeveer het volgende op:

► 'Wanneer ik op een rustig moment de beroepscode bekijk, dan kan ik het er alleen maar helemaal mee eens zijn. Maar wanneer ik met een moreel probleem worstel en ik raadpleeg de code, dan heb ik er werkelijk helemaal niets aan.' Het probleem achter dit ongenoegen is dat deze sociale professional van de beroepscode blijkbaar verwacht dat zij concreet houvast biedt voor het oplossen van morele problemen. Het is echter een vergissing dat van een beroepscode te verwachten. Een beroepscode beschrijft algemene uitgangspunten voor professioneel functioneren. De beroepscode betreft primair brede beroepsethiek; voor de smalle beroepsethiek zijn er verschillende instrumenten beschikbaar, zoals hierboven beschreven.

De beroepscode van Phorza is daar heel duidelijk over. Zij geeft helder aan wat zij wel en wat zij niet is. Wat is de beroepscode wel? De code zegt daarover: 'De beroepscode geeft aan waar de sociaalagogische werkers voor staan, welke waarden zij in hun beroepsuitoefening belangrijk vinden, waar zij trots op zijn en waar zij op aangesproken willen worden' (Phorza 2009: 3). Wat is de beroepscode niet? Daarover stelt de code: 'De code is geen receptenboek, dat je uit de kast kunt halen om een antwoord te vinden. De beroepscode geeft aan welke waarden in een situatie belangrijk zijn, maar is heel algemeen geformuleerd. De beslissing hoe te handelen moet je als werker zelf nemen' (Phorza 2009: 7). Dit betekent overigens niet dat de beroepscode in het geheel geen houvast zou bieden voor de aanpak van morele problemen. De beroepscode heeft op dit vlak twee functies. Enerzijds kan de beroepscode algemene richtlijnen bieden voor morele problemen waarvoor richtlijnen beschikbaar zijn. De beroepscode die Phorza heeft opgesteld, doet dat bijvoorbeeld voor kindermishandeling en huiselijk geweld (2.17). De beroepscode is dan een verlengstuk van bestaande procedures en richtlijnen. Anderzijds

woordelijkheid.' Dat verandert niet wanneer een cliënt zich onbeschoft of agressief gedraagt (vgl. 2.6, 2.8-9). Maar waarom zou een sociale professional dat doen? Waarom zou hij of zij iedereen maar respecteren en helpen? Daarop geeft de fundamentele beroepsethiek antwoord.

Fundamentele beroepsethiek: beroepsidentiteit

Fundamentele beroepsethiek beperkt zich niet tot de uitoefening van het beroep, maar richt zich op de identiteit van het beroep die daaraan ten grondslag ligt. Beroepen kunnen namelijk zeer uiteenlopende identiteiten bezitten (vgl. De Jonge 2011). Beroepen worden gewoonlijk uitgeoefend om in het eigen levensonderhoud te voorzien (Freidson 2001). De meeste beroepen hebben dan ook een uitgesproken commercieel karakter: de beroepsuitoefening wordt goeddeels bepaald door de vraag van de koopkrachtige klant: u vraagt, wij draaien. Bij sommige beroepen spelen echter ook andere aspecten een belangrijke rol. In bureaucratische beroepen bijvoorbeeld, staat het handelen in overeenstemming met hiërarchisch opgelegde bevelen en procedures centraal: niet de klant is koning maar de baas is de baas. Kenmerkend voor ambachtelijk vakwerk daarentegen is de beheersing van concrete materialen zoals metaal, klei, hout of wol, op grond waarvan werkers een zekere beroepseer en een beroepscode kunnen ontwikkelen (vgl. Sennett 2008).

Kenmerkend voor professies als beroepen is dat zij een humanitaire missie bezitten. In deze beroepen staan waarden centraal, bijvoorbeeld gezondheid in de medische professies en rechtvaardigheid in de juridische professies. Het unieke van professies is dat zij een morele beroepsidentiteit bezitten. Deze morele identiteit is de grondslag van het beroep (De Jonge 2011).

Een moreel dilemma is kiezen tussen twee kwaden; er blijft altijd iets wringen en knagen, schuren en schrijnen

geeft de beroepscode aan binnen welke kaders van professioneel functioneren de oplossing moet worden gezocht. Anders gezegd: ook bij morele vraagstukken heeft de professional zich te houden aan de algemene uitgangspunten van het beroep. De beroepscode stelt bijvoorbeeld (1.4): 'Als sociaalagogisch werker toon ik ten aanzien van iedere cliënt een gelijke bereidheid hem te helpen.' Ook staat in de code (2.1): 'Als sociaalagogisch werker toon ik respect voor de persoon van de cliënt, voor diens identiteit en eigen verant-

Dit betekent overigens niet, zoals vaak ten onrechte wordt verondersteld, dat professionals hun werkzaamheden geheel belangeloos zouden moeten verrichten, maar wel dat ze hun eigenbelang zo nodig ondergeschikt kunnen maken aan de missie van hun beroep. In de gezondheidszorg staat gezondheid als humanitaire waarde centraal. Tegelijk zien we bijvoorbeeld in de hedendaagse cosmetische chirurgie praktijken die helemaal niets met gezondheid van doen hebben, en zelfs medisch gezien zinloze ge-

zondheidsrisico's met zich meebrengen. Dat roept de vraag op of zo'n cosmetisch chirurg nog wel als een professionele specialist kan worden beschouwd en niet eerder een commerciële schoonheidsspecialist is die gebruik of zelfs misbruik maakt van medische expertise. Hiermee zijn we terug bij de brede en ook de smalle beroepsethiek. Maar nu vanuit een fundamenteel perspectief op de identiteit van het beroep als professie.

De Internationale Federatie van Sociaal Werkers karakteriseert sociaal werk expliciet als een professie (zie www.ifsw.org > Publications > Definition of Social Work). In haar omschrijving van het beroep kunnen drie morele lagen worden onderscheiden, drie niveaus van waarden. (1) De meest fundamentele laag is een algemene humanitaire basis die niet beroepsspecifiek

welbevinden door middel van het zo zelfstandig en zinvol mogelijk vormgeven van de eigen leefsituatie en de sociale omgeving. (2) Welbevinden is de kernwaarde van het beroep, vergelijkbaar met welzijn. (3) En twee specifieke waarden die dit welbevinden kunnen bevorderen zijn: autonomie of zelfredzaamheid (zo zelfstandig mogelijk) en zingeving (zo zinvol mogelijk). In de beroepscode kunnen aanvullende waarden worden aangetroffen, bijvoorbeeld privacy (2.11-13). Deze meerlagige structuur verwoordt in essentie de morele identiteit van SPH als professie.

Het is een voortdurende uitdaging voor sociale professionals de meerlagige professionele kern van hun beroep te beschermen tegen de externe krachten van markt en bureaucratie, publieke opinie en privébelan-

Het benoemen van een praktijksituatie als een probleem is enkel mogelijk op basis van een moreel oordeel

is maar kenmerkend voor alle professies. Deze laag bevat twee fundamentele waarden: impliciet wordt verwezen naar individuele waardigheid (die wordt verwoord in de mensenrechten) en expliciet wordt gesproken van sociale rechtvaardigheid. (2) De tweede morele laag is de beroepsspecifieke kernwaarde, en deze wordt omschreven als welzijn. In Nederland beleefde dit begrip zijn hoogtijdagen in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw, raakte daarna (en daardoor) in onbruik en herleeft momenteel in een nieuwe vorm, namelijk in de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo) en in Welzijn Nieuwe Stijl. (3) De derde morele laag is dat specifieke waarden als empowerment en bevrijding houvast bieden voor het bevorderen van het welzijn van mensen. Op dit niveau kunnen veel andere specifieke waarden worden genoemd.

Het landelijk opleidingsoverleg van SPH heeft in 2009 een nieuwe versie van opleidingsprofiel opgesteld: De creatieve professional – met afstand het meest nabij. Dit profiel verwijst niet alleen naar de hierboven beschreven missie van sociaal werk maar spreekt ook expliciet van de missie van SPH. De drie-lagige morele structuur die kenmerkend is voor de missie van sociaal werk, ligt ook impliciet ten grondslag aan het opleidingsprofiel. (1) De algemene humanitaire basis is in dit profiel herkenbaar in het expliciet gebruik van begrippen zoals humaniteit en waardigheid. (2/3) De beroepsspecifieke laag is herkenbaar in de missie van SPH die in het opleidingsprofiel wordt verwoord. Deze missie zou als volgt beknopt kunnen worden samengevat: het bevorderen van individueel

gen (vgl. bv. Lipsky 1980, Smith & Lipsky 1993, Freidson 2001, Tonkens 2003, Van der Lans 2005, 2008, 2010, De Jonge 2011). Het koesteren van deze professionele kern is de basis: voor de professionele uitvoering van de werkzaamheden, voor de professionele aanpak van morele spanningsvelden en dilemma's, voor het behouden en verder ontwikkelen van de beroepsidentiteit, en voor een professionele positionering in de hedendaagse samenleving. ♣

IN HET KORT

Ethiek is filosofische reflectie op fundamentele levensvragen vanuit het perspectief wat in moreel opzicht goed is en wat verkeerd. Beroepsethiek richt zich op moraal en morele kwesties in samenhang met beroepen. Er zijn drie vormen van beroepsethiek: smalle, brede en fundamentele beroepsethiek. Smalle beroepsethiek richt zich op specifieke praktijksituaties die in moreel opzicht problematisch zijn; brede beroepsethiek richt zich op de beroepsuitoefening als geheel; fundamentele beroepsethiek beperkt zich niet tot de uitoefening van het beroep, maar richt zich op de identiteit van het beroep die daaraan ten grondslag ligt.

OVER DE AUTEUR

Ed de Jonge is verbonden aan Hogeschool Utrecht. Hij is binnen het lectoraat Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening betrokken bij een onderzoek naar morele dilemma's in de ambulante beroepspraktijk van sociale professionals. Ook is hij redactielid van het door Movisie geïnitieerde project voor het ontwikkelen van een webondersteunde kennisbasis voor sociaal werk. Informatie en contact: www.professionallifeit.nu

BRONNEN

De bronnen die bij dit artikel zijn gebruikt, vind je op www.sozio.nl/dossiers

Bronnen

- Freidson, E. (2001). *Professionalism: The Third Logic*. Cambridge: Polity Press.
- Jonge, E. de (1995). *Ethiek voor maatschappelijk werkers: Een methodische aanpak van morele dilemma's*. Bussum: Coutinho.
- Jonge, E. de (2011). *Professionaliteit: Een model van kern en context*. Deventer: Professionaliteit.nu.
- Landelijk Opleidingsoverleg Sociaal Pedagogische Hulpverlening (2009). *De creatieve professional – met afstand het meest nabij: Opleidingsprofiel en opleidingskwalificaties Sociaal Pedagogische Hulpverlening*. Amsterdam: SWP.
- Lans, J. van der (2005). *Koning Burger: Nederland als zelfbedieningszaak*. Antwerpen/Amsterdam: Augustus.
- Lans, J. van der (2008). *Ontregelen: De herovering van de werkvloer*. Antwerpen/Amsterdam: Augustus.
- Lans, J. van der (2010). *Eropaf! De nieuwe start van het sociaal werk*. Antwerpen/Amsterdam: Augustus.
- Lipsky, M. (1980). *Street-Level Bureaucracy: Dilemma's of the Individual in Public Services*. New York: Sage.
- Phorza (2009). *Beroepscode voor sociaal-agogisch werkers*. (z.p.)
- Sennett, R. (2008). *The Craftsman*. London: Allen Lane.
- Smith, S.R. & Lipsky, M. (1993). *Nonprofits for Hire: The Welfare State in the Age of Contracting*. Cambridge, Massachusetts/London: Harvard University Press.
- Strien, P.J. van (1986). *Praktijk als wetenschap: Methodologie van het sociaal-wetenschappelijk handelen*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Tonkens, E. (2003¹/2008^{4R}). *Mondige burgers, getemde professionals: Marktwerving en professionaliteit in de publieke sector*. Amsterdam: Van Genneep.